

5. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992.
6. Гуйванюк Н. Формально-семантичні співвідношення в синтаксисі української мови: Монографія. – Чернівці, 1999.
7. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк, 2001.
8. Золотова Г., Онипенко Н., Сидорова М. Коммуникативная грамматика русского языка. – Москва, 1998.
9. Кибрик А. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке). – 2-е изд. – Москва, 2001.
10. Кубрякова Е., Демьянков В., Панкрац Ю., Лузина Л. Краткий словарь когнитивных терминов. – Москва, 1996.
11. Левицкий Ю. Основы теории синтаксиса. – Москва, 2002.
12. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови: Підручник. – К., 2003.
13. Стросон П. О референции // Новое в зарубежной лингвистике: Сборник статей. Переводы. – Вып. 13: Логика и лингвистика (Проблемы референции).
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів, 2000.
15. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
16. Черняховская Л. Смысловая структура текста и ее единицы // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6.
17. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Ярцева. – 2-е изд. – Москва, 1998.

Наталія Сокіл (Львів)

Мікротопоніми села Тухлі у творі Івана Франка “Захар Беркут”

Мікротопоніми – власні імена природних фізико-географічних об’єктів – мають порівняно вузьку сферу вживання, оскільки вони функціонують лише в межах мікротериторії, відомі невеликому колу людей, які живуть поблизу названого мікрооб’єкта [13: 83]. Мікротопонімія України належить до маловивченого класу онімів, адже вона тривалий час не була предметом системних наукових студій. Водночас, ці власні назви заслуговують на увагу хоча би з тієї причини, що належать до давніх мовних пам’яток і зберігають у своїй структурі відомості про різночасові елементи.

Мікротопоніми цікавили багатьох учених ще на початку ХХ ст. У 1907 році В. Гнатюк та І. Франко розробили й опублікували “Квестіонар для збирання місцевих переказів”, звернувши увагу на істотну роль місцевих назв та їх народного тлумачення. У питальнику вони наголосили на важливості відповідних назв для історико-філологічних студій: “У нашім краю нема такого села і такого кута, ліса,

болота, озера чи потока, щоб із ним не в’язалася якась назва і якесь толковане тої назви. Зібрання і списання тих локальних місцевих назв і їх народних толковань може кинути багато світла і на розвій нашої народної душі та психології, і на минувшину поодиноких сіл та місцевостей” [18: 1]. Про велике зацікавлення ономастикою свідчить також стаття І. Франка “Причинки до української ономастики” [19: т. 36], яка присвячена дослідженню української антропонімії.

Твори І. Франка – перлини культури українського народу, у яких майстерно відображено життя людей. Автор зберігає мовну автентичність персонажів, передає багатство і колорит діалектів. “Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” [19: т. 37: 207]. Особливу увагу І. Франко присвятив рідному бойківському говору. “Саме бойківськими говірками, – зазначала Я. Закревська, – письменник цікавився усе своє творче життя, звертаючи увагу на визначення їх меж, шляхи формування і, найважливіше, на збирання фольклорного і діалектного фактичного матеріалу” [6: 655].

Вивчення лексичного складу творів письменників, а особливо власних одиниць, останнім часом займає вагоме місце в українській мовознавчій науці. Ю. Карпенко зазначив, що “чим талановитіший, чим глибший письменник, тим більше його захоплює робота з власними назвами – їх адекватний добір чи створення своїх власних онімічних неологізмів” [8: 76]. Безперечно, власні назви у тексті є поєднанням зовнішніх і внутрішніх чинників, а також мають певний семантичний код.

Мета статті – вивчення мікротопонімів у повісті І. Франка “Захар Беркут”. Топоніми в художньому тексті цікаві як маркери простору, в якому відбуваються реальні або вигадані автором події. Хочеться зробити акцент на мікротопонімах, використаних у творі, з’ясувати їхню реальність чи вигаданість, основну базу творення. Проте літературні оніми, які мають реальне підґрунтя, часто бувають переосмислені творчою свідомістю автора. Зупинимося детальніше на онімах і на народних географічних термінах, якими насичений досліджуваний твір, адже географічні терміни відіграють домінуючу роль при творенні мікротопонімів.

У передмові до твору “Захар Беркут” І. Франко зазначив: “Дійові особи зрештою видумані, місцевість списана по можності вірно” [19: т. 16: 7]. Тобто загалом топонімний опис місцевості автор зробив у реальних рисах, проте в деталях він дозволяв собі доповнювати скупи історичний скелет поетичною фікцією [19: т. 16: 7].

У повісті “Захар Беркут” виявлено одинадцять найпримітніших мікротопонімів (*Зелеміль, Ясна поляна, Сторож, Медведяче леговище, Запапа долина, Бескид, Стрийська долина, Тухольський шлях, Тухольський потік, Тухольська долина, Ту-*

хольська тіснина). Останні п'ять онімів на час написання твору, мабуть, швидше були описовими назвами, ніж мікротопонімами у сучасному розумінні, хоча на сьогодні назви такого плану мають статус топоніма.

Мікрооб'єкт – камінь *Сторож* – І. Франко у творі описав так: “*А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп, у споду геть підмитий водою і для того тонший, а вгорі немов головатий, оброслий папоротю та карлуватими берізками. Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до цього тихого, щасливого закутка*” [19: т. 16: 33]. Варто зазначити, що І. Франко і в інших творах описує сторожові камені, не називаючи їх при цьому власними назвами, але, ідентифікуючи з високою скелею, яка “*стрімкою стіною бовдуриться над самим закрутом ріки, а головатим вершиком, зеленим від моху і папоротів, роззирається по околишніх горах*” [19: т. 16: 155]. Фраза “роззирається по околишніх горах” має тут семантичне навантаження “сторожувати”, тобто “стежити за безпекою когось, чого-небудь, охороняти, стерегти когось, щось” [16: 734]. “Сторожову” семантику топонімії Карпат розглянув у своєму доробку Б. Ляшук. Автор зазначив, що “топоніми на перевальних транскарпатських шляхах вказують на свої давні сторожові, оборонні функції, передусім на ключових, вхідних (“ворота в Карпати”), ділянках” [10: 53]. Б. Ляшук згадує і тіснину *Тухольські Ворота*, яка “закриває шлях до Опору” [10: 53]. У повісті згаданого топоніма немає, проте часто фіксується сполука *тухольська тіснина*, яка, на нашу думку, вживається на позначення того самого об'єкта.

Образ *Сторожа-велетня* у творі має велике психологічне навантаження. Він проходить наскрізною ниткою крізь увесь твір, уособлюючи силу, мужність і відважність тухольців. Символ *Сторожа* є тим оберегом, який відлякує негативну енергію нападників. Для більшого емоційного впливу автор увів у твір легенду про *Сторожа*, яка є літературним домислом, оскільки, як зауважив фольклорист В. Сокіл, такої легенди серед мешканців Тухлі не виявлено [17: 76].

Безперечно, територія сучасної Тухлі не ідентична за розташуванням з місцевістю, описаною у творі. Сам автор зазначив: “*Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома присілками, всього коло півтори тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір, у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зветься Запалою долиною*” [19: т. 16: 25]. За сучасними свідченнями “давніша Тухля знаходилася над потоком Зелем'янка в Черенишу. Тепер там ніхто не живе. На те місце, де тепер, люди переселилися під час нападу монголів, а в старих місцях (де до того було село) тепер сінокоси тухлян” [5: 10–11].

І. Франко вказав, що життя народу кипіло, вирувало “у стіп могутнього *Зелеменя*” [19: т. 16: 10]. Як відомо, *Зелеміль* (гора), *Зелем'янка* (потік) розташовані на території сучасного села Гребенів, що сусідує з Тухлею. М. Кордуба на початку ХХ ст. у “Матеріалах до географічного словника Буковини і Галичини” зафіксу-

вав у Гребенові назву *Зелем'янка*, на позначення орографічних та гідрографічних об'єктів, а також частину села *На Зелем'янці* [9: 311]. Дані поземельних кадастрів кінця XVIII – початку XIX ст. також фіксують назву *Зелем'янка* у селі Гребенів [7: 24; 20: 23].

Територію, де було розташоване *Медведяче леговище*, І. Франко окреслив: "*Медведяче леговище – то був високий, тільки від південного боку доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, завалений вивертами й ломами*" [19: т. 16: 15]. Отже, відповідний онім уживається тут для позначення орографічного об'єкта – горба. Назва за структурою двокомпонентна, де опорним є діалектний апелятив *леговище* – те саме, що *лігво* – "заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина" [16: 508]. Цікаво, що аналогічна семантика збереглася і на Гуцульщині [4: 110], а на Бойківщині *леговище* – місце ночівлі худоби на полонині [12: 406]. Точно не можна вказати, чи згаданий онім реальний, чи поетична фікція. У сучасному мікротопоніміконі села Тухлі вживаються такі мікротопоніми як *Медвіцьке* (орне поле, сінокіс), *Медвіцький* (ліс, потік), *Медвеже* (берег). На жаль, в історичних описах назв з аналізованою мотивувальною основою не виявлено. Проте за сучасними свідченнями припускаємо, що досліджуваний літературний онім може бути своєрідною контамінацією реального і поетичного домислу, оскільки в бойківському говорі *леговище* – це насамперед місце для худоби.

Топонім *Бескид* у творі вживається на позначення гори і властивий карпатському регіону. Семантика відповідного апелятива – "узгір'я, гірський хребет" [15: 18]. М. Онишкевич визначив *Бескид* суто як власну назву [12: 50]. Цікаво, що С. Грабець у своєму монографічному дослідженні взагалі не подає орографічний термін *бескид* [21], хоча на Гуцульщині відповідний апелятив *бескид* вживається зі значенням "недоступна стрімка вершина" [4: 24]. Є. Поспелов трактує *бескид* як пагорб, вершину, гірський хребет [14: 25]. Т. Марусенко досліджуваний ГТ подає зі значенням "гірський хребет", "скелястий гірський ланцюг", "ліс" [11: 217]. На досліджуваній території *бескид* насамперед означає гірський хребет, що підтверджує власна назва *Сколівські Бескиди*.

У творі І. Франко так зобразив *Ясну поляну*: "*Була се простора поляна, похилена трохи на полудень, а від півночі замкнена стрімкою скалою м'якого карпатського лупаку. Величезні смереки окружали поляну внівокруг від сходу, полудня й заходу, так що сонце тільки на найвищій вершці полудневого стояння могло зазирнути до неї*" [19: т. 16: 121]. Об'єкт *Запала долину* письменник зумів змалювати у всіх його географічних характеристиках: "*Простягаючись звиш півмилі вздовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими декуди на три або й чотири сажні, долина тота була немов величезним котлом, із якого вилито воду*" [19: т. 16: 25]. Мікротопоніми *Ясна поляна* і *Запала долина* з лінгвістичного погляду – дволексемні сполуки, де опорними денотатами є номенклатурні терміни *поляна* і *долина*. У топонімії відповідні географічні апелятиви найчастіше означають "долина, низина, поділ" [15:

20]; “поле вздовж гір чи лісів” [15: 28]; “гірська рівнина, пасовище”, “підвищений луг” [11: 244]. Особливого трактування такі назви не потребують, оскільки з етимологічного погляду вони прозорі.

Окрім топонімів, у досліджуваній історичній повісті зафіксовано й гідроніми, наприклад, *Стрий, Опір, Яїк, Волга, Дон, Дніпро*. Останні оніми вжито для протиставлення вод потоку і цих могутніх рік: “Що ж ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас!” [19: т. 16: 139].

Варто зазначити, що аналізований твір наскрізь насичений географічною термінологією, яка виступає важливим підґрунтям для творення багатьох мікротопонімів. Часто “географічна термінологія тим цікава і цінна, що є творінням народного генія, результатом багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей” [1: 42]. Виконувати функцію мікротопоніма чи входити до його складу може насамперед географічний термін. Він означає певну реалію, за якою закріплене географічне поняття. При цьому можуть вживатися і народні (місцеві) найменування, тобто діалектний номен апеллятивної лексики на позначення географічної реалії [13: 47]. Для мікротопонімії взагалі властиве явище онімізації апеллятивів, за якого загальні назви переходять у власні.

І. Франко описував краєвиди Карпатських гір, тому у творі часто згадується орографічна та гідрографічна номенклатура, що пов’язано з ландшафтними особливостями краю. Орографічна термінологія представлена такими одиницями: *берег, гора, горб, дебря* (“стрімкий бік гори, провалля”; “узгір’я”, “крутий, стрімкий бік гори, горба”; “глибокий яр, порослий лісом”, “глибокий яр”, “густий ліс”), *долина, звір* (“глибокий яр (з водою)”; “дике заросле місце”; “долина між тісно зімкнутими горами”; “провалля”; “великий непрохідний ліс з яругами й вертепами”), *кітловина* (“долина круглої форми”, “долинка на гірському пасовищі – “полонині”), *луг, обрив, плай* (“стежка або дорога біля полонини, чи гірських лісів”; “рівне поле”, “гірська стежка, дорога”; “широка стежинка, яка веде по гірському хребту”, “дорога для кінної їзди”), *полонина* (“відкрите, незаросле лісом рівне місце, гірський луг чи пасовище”), *поляна, пригірок* (“пригірок, горб”, “передгір’я”), *пригір’я, скала, стежка, узбережжя, урвище*.

Гідрографічна номенклатура репрезентована поодинокими зразками. Тут переважує побутування апеллятива *потік* з різними означеннями: *гірський, шумний, невеличкий, лісовий* тощо. Окрім згаданої лексеми, вагому поетотворчу роль відіграють гідротерміни *ріка, водопад*. Варто зазначити, що у творі образ води має значне психологічне навантаження, оскільки вона виконує руйнівну функцію, тобто знищує ворогів. “Страшний шум водопаду, від котрого аж земля дриготіла, звіщав, що вода прибула велика. Каламутним валом котилися від водопаду вели-

чезні хвилі; ціла поверхня широкого озера збентежилася, покрилася піною. Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири, гойдалося і билосся в кам'яних берегах розбурхане море” [19: т. 16: 144]. За народними віруваннями, вода – найвеличніший дар неба, адже вона оживляє, робить плодючою землю. Проте ця стихія має й іншу магічну силу – змиває і топить напасті злих духів [2: 83]. Власне з таким смисловим навантаженням виступає образ води у творі І. Франка.

На сьогодні орографічні терміни *берег, горб, долина, поляна, кітловина, луг, ріка*, які часто вживає І. Франко у повісті, становлять мотивувальну базу мікротопонімів села Тухлі: *Береги* (кут села), *Бережища* (берег, кут села), *Berezycza* [7: 40], *Беріг* (сінокіс), *За Берегом* (сінокіс), *На Березі* (орне поле), *Горби* (орне поле, сінокіс), *На Горбі* (орне поле), *Na Gorbu* [7: 26], *Горбок* (орне поле), *За Горбком* (ліс), *На Горбках* (орне поле), *Na Dolinie* [7: 31; 23: 40], *Кітлинки* (сінокіс), *Вишні Луки* (орне поле), *Поляна* (орне поле, сінокіс), *Pod Polana* [7: 48; 23: 56], *Полянки* (урочище), *Pod Polanku* [7: 131], *Nad Rzyka* [7: 29; 23: 37].

Історична повість І. Франка “Захар Беркут” глибоко вкоренилася у свідомості тухлян. Вона настільки запала в душу місцевих жителів, що на її основі створили власні легенди, іменами героїв назвали орографічні об'єкти. Так, гора *Кичірка* вже давно називається горою *Захара Беркута*. Її увіковічує також дерев'яний постамент цього героя. Хоча Захар Беркут є літературним персонажем, однак люди вважають його реальним, кажучи, що жив він на горі *Зелем'янци*, а Тугар Вовк – на *Товгарському*. Безперечно, такі сучасні власні назви як *Захар Беркут* (гора), та *Товгарський* (полонина) виникли як новотвори під впливом твору І. Франка.

Місця, де побував “вічний революціонер”, тухляни назвали на його честь. Криницю, з якої пив воду І. Франко, іменують тепер *Франкова Криниця*. Біля цього гідрооб'єкта споруджене погруддя славному генію України, а також барельєф героїв його твору.

Отже, мікротопоніми у творі “Захар Беркут” часто мають реальну основу, проте деякі з них – художні новотвори, що мають певне смислове і символічне навантаження. Географічні терміни, які автор вживає у творі, і сьогодні перебувають в активному складі лексики бойків. Загалом досліджуваний твір є цінним джерелом для наукових студій як лінгвістів, так і географів та істориків.

Література:

1. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К., 2005.
3. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 томах. – К., 1907–1909.
4. Гуцульські говірки: короткий словник. – Львів, 1997.
5. Дем'ян Г. Тухля. Мікротопонімний опис // Топонімійні матеріали. Бойківщина. Т. 6 / Збір. Г. Дем'ян // ВР ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Од. зб. 466 д. – Арк. 191–323.
6. Закревська Я. Внесок І. Франка у розвиток науки про українські діалекти // І. Франко

- письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
7. Йосифінська метрика // ЦДІАЛ. – Ф. 19. – Оп. XVI. – Од. зб. 28. – 221 арк.; Од. зб. 29. – 91 арк.
 8. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко “Коротко – як діагноз” // *Linguistica slavica*. – К., 2002.
 9. Кордуба М. Матеріали до географічного словника Буковини і галичини // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 61. Спр. 3.
 10. Ляшук Б. “Сторожова” семантика топонімії Українських Карпат і Передкарпаття // Шоста республіканська ономастична конференція 4–6 грудня 1990 року: Тези доповідей і повідомлення. I. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – Одеса, 1990.
 11. Марусенко Т. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // *Полесье. Лингвистика. Археология. Топонимика*. – Москва, 1968.
 12. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.
 13. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва, 1988.
 14. Поспелов Е. Географическая терминология в микротопонимии Восточных Карпат // *Микротопонимия*. – Москва, 1967.
 15. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство. – Ч. 23–24. – 1962.
 16. Словник української мови. – К., 1970–1980. – Т. IV, IX.
 17. Сокіл В. Фольклорні джерела повісті І. Франка “Захар Беркут” // *УМЛШ*. – 1989. – № 9.
 18. Франко І., Гнатюк В. Квєстіонар для збирання місцевих переказів // *Хроніка НТШ*. – Львів, 1907 – № 32. – Вип. 4.
 19. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
 20. Францисканська метрика // ЦДІАЛ. – Ф. 20. – Оп. XVI. – Од. зб. 225. – 123 арк.; Од. зб. 207. – 55 арк.
 21. Hrabec S. *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*. – Kraków, 1950.